

burada bir karantina binası yapma girişimini engellemiştir.

1964'te Benderabbas sahillerine büyük tonajlı gemilerin yanaşabileceği modern liman tesisleri yapıldı. Hürmüz'de çıkarılan demir cevheri karşı sahildeki Benderabbas'tan ihraç edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 402; İbn Battûta, *Tuhfetü'n-nüzzâr*, Kahire 1322, I, 204, 205-206, 207; İskender Bey Münşi, *Târîh*, s. 48, 59, 136, 142, 166-167, 178, 188; J. B. Tavernier, *Les six voyages de Turquie et de Perse* (nşr. S. Yerassimos), Paris 1981, II, 336-350; Seydi Ali Reis, *Mir'âtü'l-memâlik*, İstanbul 1313, s. 17-22; Süleyman Nutki, *Basra Körfezi Rehberi*, İstanbul 1317, s. 337-340; *Delîlü'l-Hâlic* (Tarih), I, 23-55, 64; A. Wilson, *The Persian Gulf*, Oxford 1928, s. 149; Hadi Hasan, *History of Persian Navigation*, [baskı yeri yok] 1928, s. 139-142; C. R. Boxer, *Anglo-Portuguese Rivalry in the Persian Gulf: 1615-1635* (ed. E. Prestage, *Chapters in Anglo-Portuguese Relations* içinde), Watford 1935, s. 46-129; Abbas Faroughi, *Histoire du royaume de Hormuz depuis son origine jusqu'à son incorporation dans l'empire persan des Séfévis en 1622*, Brussels 1949; Abbas İkbâl, *Mu'âla-âti Çend der Bâb-ı Bahreyn ve Cezâ'ir ve Sevâhil-i Hâlic-i Fâris*, Tahran 1328 hş., s. 36-47; Ali Rezmârâ - Nevtâş, *Ferheng-i Coğrafyâ-yi İrân*, Tahran 1330 hş./1951, VIII, 461; G. Le Strange, *The Lands of the Eastern Khalifate*, London 1966, s. 318; M. Taki Han Hekim, *Coğrafyâ-yi Târîh-i Şehirhâ-yi İrân*, Tahran 1366, s. 175-182; M. Hasan Han, *Mir'âtü'l-büldân* (nşr. Abdülhüseyn-i Nevâî - Mîr Hâşim-i Muhaddis), Tahran 1367 hş., I, 304-313; Rebîî Bedî, *Coğrafyâ-yi Mufaşşal-ı İrân*, Tahran 1370, I, 123-124; P. Schwarz, "Hurmuz", *ZDMG*, LXVIII (1914), s. 531-543; Salih Özbaran, "XVI. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar, Basra Beylerbeyliğinin Kuruluşu", *TD*, XXV (1971), s. 63; a.m.f., "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu", a.e., XXXI (1977), s. 125-126; İdris Bostan, "Basra Körfezi'nin Güney Kesimi ve Osmanlılar", *Osm.Ar.*, IX (1989), s. 315; *Kâmûsü'l-â'lâm*, VI, 4737; Dihhudâ, *Luğatnâme*, XXVIII, 189; L. Lockhart, "Hurmuz", *EP*² (İng.), III, 584-585; X. de Planhol, "Bandar-e 'Abbâs(i)", *EI*, III, 685-687.

MUSTAFA L. BİLGE

HÜRMÜZÂN-I FÂRİSÎ

(هرمزبان فارسی)

(ö. 23/644)

Hz. Ömer'in ölümünden sorumlu tutularak katledilen Sâsânî kumandanı.

Hûzistan merzûbânı olan, Urfût lakabıyla da tanınan ve Sâsânî dönemi İrân'ının önde gelen sülâlelerden birine mensup bulunan Hürmüzân-ı Fârisî el-Mihri-cânî'nin asıl adı Hâmerz'dir. Kâdisiye Savaşında (16/637) İrân ordusunun sağ kanadına komanda etti; başkumandan Rüstern'in öldürülmesi ve Farslar'ın dağılma-

sından sonra kumandanlarla birlikte Me-dâin'e çekilerek müslümanlara karşı koymaya çalıştı. Ancak Sâsânî kumandanları başarılı olmadılar ve çeşitli bölgelere dağıldılar; Hürmüzân da memleketi Hûzistan'ın başşehri Ahvaz'a gitti. Celûlâ Savaş'ına katıldığı da rivayet edilir (Belâzürî, s. 551).

Hürmüzân kısa zamanda Hûzistan'a yenden hâkim oldu ve Nehritirâ'dan müslümanların müstahkem sınır şehirleri Meysân'a ve çevresine baskınlar düzenlemeye ve halkı tâciz etmeye başladı. Bu gelişmeler üzerine Utbe b. Gazvân, Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan onun üzerine yürümek için izin ve takviye kuvvet istedi; Sa'd da Nuaym b. Mukarrin ile Nuaym b. Mes'ûd'u gönderdi (Taberî, IV, 72). Hürmüzân, Nehritirâ'ya kadar ilerleyen İslâm ordusu karşısında ağır bir yenilgiye uğradı ve Sûkulahvâz Köprüsü'nden geçerek Düceyl nehrinin doğusuna çekildi; müslümanlar da Sûkulahvâz'da karargâh kurdular. Hürmüzân Utbe'den barış isteyip Menâzir ile Nehritirâ'yı ve Sûkulahvâz'ın bir kısmını müslümanlara bırakmak zorunda kaldı.

Sâsânî Hükümdarı III. Yezdicerd, Kâdisiye yenilgisinden sonra vasal ve kumandanlarını devamlı şekilde müslümanlara karşı kuşkırtıyordu; bu maksatla Hürmüzân'a da çeşitli mektuplar yollamıştı. Bu durum Hürmüzân'ın bir defa daha harekete geçmesine ve müslümanlara karşı tehditkâr tavır almasına sebep oldu. Hz. Ömer de Sa'd b. Ebû Vakkâs'a bir mektup yazarak bu meseleyi kökünden halletmesi emrini verdi. Hürmüzân, üzerine gönderilen Nu'mân b. Mukarrin kumandasındaki kuvvetlere yenilerek Râmhürmüz'ü bırakıp Şüster'e (Tüster) çekildi (a.g.e., IV, 83-84). İslâm ordusu bu şehir uzun süre (18 ay veya 2 yıl) kuşattıysa da alamadı. Nihayet Ebû Mûsâ el-Eş'arî Basra kuvvetlerinin başında yardıma geldi ve görevlendirdiği Ebû Sebre el-Âmirî'nin kumandasındaki askerler Hürmüzân'ı iç kaleye çekilmeye mecbur ettiler. Artık kuruluş imkânı kalmadığını anlayan Hürmüzân yakın adamlarını öldürüp onlara ait değerli eşyaları da müslümanların eline geçmesin diye nehre attıktan sonra Ebû Mûsâ'dan eman dileyerek teslim oldu (21/642). Ebû Mûsâ onu, ileri gelen on iki İranlı ile birlikte Enes b. Mâlik'in gözetiminde Medine'ye gönderdi. Şüster'in fethinden sonra bütün Hûzistan müslümanların eline geçti.

Hürmüzân'ın Medine'ye getirilişi ve Hz. Ömer'in huzuruna çıkarılışı İslâm tarihçi-

leri tarafından çok ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Halife ile konuşan Hürmüzân onun kendisini İslâm'a davetini reddettiği halde eman almayı başardı ve maiyetiyle birlikte ikamete mecbur tutulduğu Mısır'a gitmek üzere yola çıktı; fakat yolculuk sırasında gemisi kazaya uğradı ve zorlukla kurtularak Medine'ye geri döndü. Hürmüzân burada müslüman oldu, kendisine zaman zaman İrân hakkında danışmanlık yaptığı Hz. Ömer'in emriyle 2000 dirhem atâ bağlandı.

Hürmüzân, 26 Zilhicce 23 (3 Kasım 644) tarihinde Hz. Ömer'i şehid eden İranlı hıristiyan köle Ebû Lü'lü'nün (Fîrûz en-Nihâvendî) öldürülmesinden sonra onu azmettirdiği gerekçesiyle halifenin oğlu Ubeydullah tarafından katledilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Yüsuf, *el-Harâc*, s. 69; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 350, 355, 356; V, 16-18, 89-90; Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), s. 434, 542, 550-553, 668-669; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 153-164; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IV, 72-89, 190, 191, 239-240; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb* (Abdülhamîd), I, 278; II, 329, 388; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 30-31; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 481-483, 506, 542-552; III, 33, 75-76; İbn Hacer, *el-İşâbe* (Bicâvî), VI, 572-574; Abd al-Husain Zarrînküb, "The Arab Conquest of Iran and its Aftermath", *CHIr*, IV, 14-15; K. V. Zetterstéen, "Hürmüzân", *IA*, V/1, s. 633-634; L. Vecca Vaglieri, "al-Hurmuzân", *EP*² (İng.), III, 586-587.

OSMAN ÇETİN

HÜRRE es-SULEYHİYYE

(الحرّة السليحية)

Ervâ bint Ahmed b. Ca'fer (ö. 532/1138)

Yemen'de hüküm süren Suleyhiler'in son hükümdarı (bk. SULEYHİLER).

HÜRREM SULTAN

(ö. 965/1558)

Kanûnî Sultan Süleyman'ın hanımı ve II. Selim'in annesi.

Muhtemelen bugün Ukrayna sınırları içinde kalan, o dönemde Lehistan hâkimiyetinde bulunan Rogatın (Rohatyn, Ruthene) bölgesinde yaşayan fakir bir Katolik papazının kızı olup asıl adı Alexandra Lisowska'dır. Batı kaynaklarında Rossa, Roza, Rossanna, Rvziae, daha yaygın olarak da Roxelane adlarıyla, Osmanlı kaynaklarında ise hemen sadece Haseki Sultan olarak geçer. Yavuz Sultan Selim döneminde Kırımîliler'in Ukrayna ve Galıçya'ya kadar uzanan akınları esnasında esir alındı. On

dört-on yedi yaşlarında iken Hafsa Sultan veya Makbul İbrâhim Paşa tarafından henüz şehzade olan Kanûnî Sultan Süleyman'a takdim edildi. Kendisine güler yüzlü olmasından dolayı Hürrem veya Hürremşah adı verildi ve sarayda iyi bir terbiye gördü. Çok geçmeden zekâsı ve cazibesi sayesinde Kanûnî'nin gözdesi oldu. 1521'de Şehzade Mehmed'i dünyaya getirdikten sonra haseki unvanını aldı. Hürrem Sultan'ın 1522'de Kanûnî'den Mihrimah adında bir kızı ile daha sonra arka arkaya Abdullah, Selim, Bayezid ve Cihangir adında oğulları oldu. Bunlardan Abdullah küçük yaşta öldü (1526). Padişahın kendisine olan teveccühünden dolayı, Kanûnî'nin daha önceki hanımı ve en büyük şehzade Mustafa'nın annesi Mâhîdevran Gülbahar Sultan ile aralarında şiddetli bir mücadele başladı. Oğlu üzerinde büyük otoritesi bulunan ve iki gelini arasında denge kurmaya çalışan Vâlide Hafsa Sultan'ın ölümünden sonra Kanûnî Mâhîdevran Gülbahar Sultan'ı Manisa'da vali olarak bulunan büyük oğlu Mustafa'nın yanına gönderdi ve ardından câriyelerle nikâh mecburiyeti olmamakla birlikte Hürrem Sultan'la nikâhlandı. Çağdaş bazı kaynaklarda Hürrem Sultan'ın büyü yaparak sarayda mevkiini kuvvetlendirdiği ve padişahın sevgisini kazandığı nakledilmektedir (Busbecq, s. 42, 103). Gerçekten padişahın büyük sevgisine mazhar olan Hürrem Sultan kısa sürede onun üzerinde büyük nüfuz ve hâkimiyet kurmayı başardı. Kanûnî'nin batı ve doğu seferleri münasebetiyle İstanbul'da bulunmadığı zamanlarda ona gönderdiği mektuplarından bu sevginin derecesi anlaşılmaktadır (Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, s. 5 vd.).

Sarayda tam bir otorite kuran Hürrem Sultan, daha sonra kendi oğullarından birinin kocasından sonra padişah olması için mücadele etmeyi hayatının yegâne gayesi haline getirdi. O sıralarda oğulları için

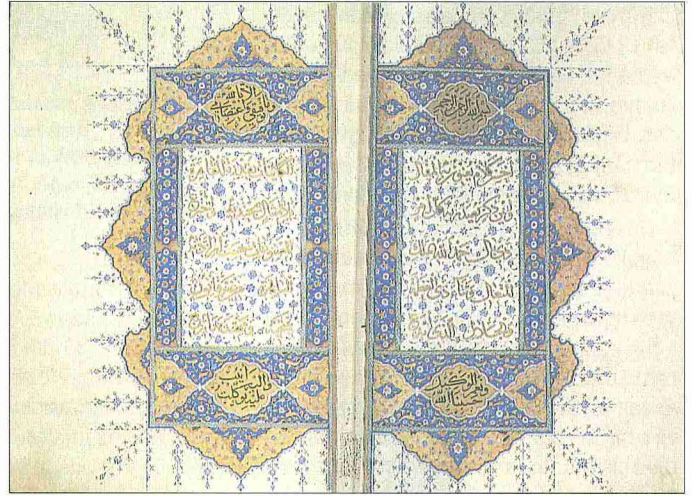

Hürrem Sultan'ı tasvir eden yağlı boya tablo (Jak Arram özel koleksiyonu)

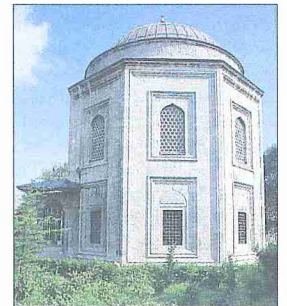
en büyük tehlike saltanata aday gibi görülen Şehzade Mustafa'nın varlığı idi. Zira gerek Vezîriâzam Makbul İbrâhim Paşa gerekse henüz hayatta bulunan Vâlide Hafsa Sultan bu şehzadeye vâliht gözüyle bakıyor, asker ve halk da bu şehzadeyi çok seviyordu. Hürrem Sultan faaliyetlerine Şehzade Mustafa'ya taraftar olan devlet adamlarını ortadan kaldırmakla başladı. Esasen Vâlide Hafsa Sultan 1534'te ölünce işi önemli ölçüde kolaylaşmıştı. Şark seraskerliği esnasında adı bazı olaylara karışan Makbul İbrâhim Paşa'nın İrakeyn Seferi'nden döndükten sonra padişahın gözünden düşmesinde ve kısa süre sonra da öldürülmesinde Hürrem Sultan'ın önemli rol oynadığı sanılmaktadır.

Vezîriâzam İbrâhim Paşa'nın ortadan kaldırılmasından sonra devlet işlerine daha çok karışmaya başlayan Hürrem Sultan, 25 Ocak 1541 gecesi Eski Saray'da (Sarây-ı Atik-i Âmir'e) çıkan bir yangının ardından haremî Yeni Saray'a (Topkapı) taşındı ve harem protokolünü başlattı. Aynı yıl içinde Şehzade Mustafa'nın Manisa'dan alınarak İstanbul'a daha uzak Amasya'ya gönderilmesinde etkili oldu. Kızı Mihrimah'ın Rüstem Paşa ile izdivacından sonra ise onun kısa sürede vezir ve çok geçmeden vezîriâzam olmasında faal rol oynadı. Ancak saltanata aday yapmak istediği oğlu Şehzade Mehmed'in Manisa'da ölümü üzerine (1543) Hürrem Sultan hayatta kalan oğullarından Bayezid ve Selim'den birinin, özellikle daha iyi yetişmiş olan Bayezid'in vâliht olması için çaba sarfetti. Manisa ve Karaman sancak beyliklerinde bulunan Selim ve Bayezid'in, kendilerini ispatlamaları ve buna bağlı olarak asker ve halkın teveccühünü kazanmaları için 1548'de İran'a sefer yapılmasında etkili oldu. Böylece Selim Edir-

ne'de kaymakam olarak bulunma, Bayezid Halep'te babasına katılma emrini alırken en büyük şehzade Mustafa Amasya'da âdeta itibar ve teveccühten düşmüş bir halde bırakılmıştı. 1553 İran seferi esnasında Şehzade Mustafa'nın öldürülmesinde kızı Mihrimah Sultan ve damadı Rüstem Paşa ile birlikte Hürrem Sultan'ın büyük rolünün bulunduğu şüphe yoktur (Âlf, vr. 431^a). Nitekim bu olayın asker arasında meydana getirdiği hoşnutsuzluk yüzünden Rüstem Paşa sadrazamlıktan alınmış, yerine ikinci vezir Kara Ahmed Paşa getirilmiştir. Hürrem Sultan ise Kanûnî'ye gönderdiği bir mektubunda Rüstem Paşa'nın öldürülmemesi ricasında bulunmuştu. Ancak iki yıl sonra yine Hürrem Sultan'ın tesiriyle Ahmed Paşa da katledildi ve yerine tekrar Rüstem Paşa tayin edildi. Şehzade Mustafa'nın öldürülmesinden birkaç ay sonra bu olaya çok üzülen Şehzade Cihangir de Halep'te ölünce Hürrem Sultan'ın hayatta sadece Bayezid ve Selim adlı oğulları kalmıştı. Hürrem Sultan bundan sonra kendisini hayır işlerine verdi, bazı diplomasi faaliyetlerine katıldı. Şah Tahmasb'ın kız kardeşiyle haberleştiği gibi Süleymaniye Camii'nin inşasından sonra şahtan hediyeler gelince karşılığında bir teşekkür mektubu yazdı (Feridun Bey, II, 65).

Hürrem Sultan vakfiyesinin ilk iki sayfası (TİEM, nr. 2191)

Hürrem Sultan'ın Süleymaniye Camii haziresindeki türbesi - İstanbul

Hürrem Sultan 26 Cemâziyelâhir 965'te (15 Nisan 1558) İstanbul'da öldü ve Süleymaniye Camii hazinesine defnedildi. Mezarının üzerine daha sonra Kanûnî tarafından büyük bir türbe yaptırılmıştır. Hürrem Sultan adına Avrupa'da ve Türkiye'de tiyatro ve opera oyunları sergilenmiştir.

Haseki Hürrem Sultan'ın yaptırdığı en büyük hayır eseri İstanbul'da halen Haseki adıyla anılan semttteki cami, medrese, mektep, imaret ve dârüüşşifâdan oluşan külliyesidir (bk. HASEKİ KÜLLİYESİ). Hürrem Sultan yine İstanbul'da Kariye adıyla anılan tekkeyi daha sonra medreseye çevirtmiştir (Atâî, s. 168). Ayasofya civarındaki çifte hamamın da bânisi olup ayrıca Kudüs'te, Mekke ve Medine'de hayır eserleri vardır. Başta Haseki Külliyesi olmak üzere yaptırdığı bütün eserler için yüksek gelirli vakıflar bırakmıştır (*İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 [1546]*, s. 434-435). Ayrıca Kanûnî Sultan Süleyman zevcesinin ölümünden sonra onun için Mekke ve Medine'de imaretler yaptırmış, Edirne'ye su getirterek birçok çeşmeden akıtmış, Cısr-i Mustafa Paşa'da kervansaray, cami ve imaret inşasıyla buralar için gelir kaynakları vakfetmiştir (Feridun Bey, I, 608 vd.). 968 (1561) yılında da Hicaz halkına 3000 altın göndermiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

T SMA, nr. E 5038, 5662, 5859, 5926, 6036, 6056, 11480; *Haseki Sultan Vakfiyesi*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3752; *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546)*, s. 434-435; Feridun Bey, *Münşeât*, I, 608; II, 65; O. G. Busbecq, *Türk Mektupları* (trc. H. Cahit Yalçın), İstanbul 1939, s. 42, 103; Âli, *Künhü'l-ahbâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 5959, vr. 431^{a-b}; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 101, 102, 105, 129, 168; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, 502; Hammer (Atâ Bey), V, 323-324; VI, 8; *Mir'âtü'l-Haremeyn*, II, 891; *Sicill-i Osmânî*, I, 32; Ahmed Refik [Albnay], *Kadınlar Saltanatı*, İstanbul 1332, I, 50 vd.; a.mlf., "Hürrem Sultan'ın Son Seneleri", *YM*, sy. 32 (1918), s. 108 vd.; M. Çağatay Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, İstanbul 1950, s. 5-47; a.mlf., *Haremde Mektuplar*, İstanbul 1956, s. 80-84; a.mlf., *Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İyüzü*, İstanbul 1959, s. 83 vd.; a.mlf., "Kanuni Sultan Süleyman ve Ailesi ile İlgili Bazı Notlar ve Vesikalar", *Kanuni Armağanı*, Ankara 1970, s. 227 vd.; a.mlf., *Harem II*, Ankara 1971, s. 2, 41, 45, 47; a.mlf., *Padişahların Kadınları*, s. 34-35; Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsı*, s. 510; a.mlf., "Hürrem Sultan", *İA*, V/2, s. 593-596; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, s. 232-234, 496-499; Abdülkadir Özcan, "Mimar Sinan'a Siparişte Bulunanlar", *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, İstanbul 1988, s. 133-134; M. Sokolnicki, "La Sultane Ruthe-ne", *TTK Belleter*, XXIII/90 (1959), s. 229-239; Şule Aksoy Kutlukan, "Hürrem Sultan Vakfiyesi", *Antika*, sy. 24, İstanbul 1987, s. 21-24; S. A. Skilliter, "*Khurrem*", *EP* (Fr.), V, 68-70.

CAHİT BALTACI

HÜRREMİYYE

(الخرمیة)

Mezdek tarafından kurulan dinî harekete ve aşırı Şîa'nın tesiriyle gelişen İran kaynaklı Arap aleyhtarı değişik fırkalara verilen ad.

Büyük ihtimalle Mecûsîlik'le eş anlamlı olarak kullanılan ve "iyi, isabetli din" anlamına gelen Bihdin isminden etkilenilerek Hürremdîniyye olarak da anılan fırkanın bu ismi almasının sebebi kesin olarak bilinmemektedir. Müslüman müelliflerin çoğu, fırka mensuplarının her şeyi hoş ve mubah saydıklarını göz önünde bulundurarak kelimenin Farsça *hurrem* (şen, neşeli) isminden geldiğini ileri sürerler (meselâ bk. Deylemî, s. 25). Bu arada Mezdek'in, öğretisinin eski bir merkezi olan Erdebil yakınlarındaki Hürrem kasabasına, Hürremiyye adlı bir dağa yahut Belh'in Hürremâbâd köyüne nisbetle fırkanın bu isimle anıldığı şeklindeki görüşler yanında kocasının öldürülmesinin ardından önce Medâin'e, daha sonra Rey'e kaçan ve mezhebi orada yaymaya çalışan Mezdek'in karısı Hürreme'den dolayı fırkanın bu ismi aldığı da söylenmektedir.

Hürremiyye bazan Mezdekiyye ile eş anlamlı olarak kullanıldığı gibi farklı olarak da düşünülmektedir. Kırmızı renkli elbiseler, işaretler ve bayraklar kullandıkları için Hürremiyye'den Muhammire diye bahseden İbnü'n-Nedîm, bu isimle mezhebin bir bölümünü değil genel olarak Mezdek'in hareketini kastetmektedir (*el-Fihrist*, s. 405). Hürremiyye'yi iki gruba ayıran Abdülkâhîr el-Bağdâdî ise birinci grubun İslâm'dan önceki Mezdekiler, diğeri'nin de onların devamı olan Bâbekiyye ve Mâzyâriyye fırkaları olduğunu söylemekte ve bu ikincileri Hürremdîniyye adıyla zikretmektedir (*el-Farq*, s. 266). Bağdâdî'nin bu ifadesinden Hürremdîniyye'nin İslâm'dan sonraki Hürremiyye olduğu şeklinde bir sonuç çıkarmak mümkündür. Bu arada Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî'nin Hürremiyye'nin Mezdekiyye'den farklı olduğu şeklindeki ifadesi ise II. (VIII.) yüzyıl başlarında cereyan eden bazı olaylara bağlı bir değerlendirme şeklinde kabul edilmelidir. Zira Mes'ûdî, Hürremiyye'yi Horasanlı Ebû Müslim'in mensupları ile aynı fırka olarak kabul etmektedir (*Mürûcü'z-zehab*, III, 305). Önceleri İran'da Cîbâl bölgesinde yoğun biçimde bulunmalarına rağmen Mezdekiler'den bahset-

meyen İslâmî kaynakların, Keysâniyye'ye bağlı aşırı Şîi unsurlarla birleşerek Emevî devri sonlarına doğru çıkardıkları isyanlardan sonra bu fırkayı ele aldıkları görülmektedir. Bu husustaki ilk rivayetlerden biri, Abbâsî dâisi Hıdâş'ın 118 (736) yılından önce Nişâbur ve Merv'de faaliyet gösterdiği, Hürremiler gibi düşündüğü ve serbest cinsî münasebete izin verdiği şeklindedir (Taberî, VII, 109).

Ebû Hâtîm er-Râzî'ye göre Abdullah b. Muâviye'nin aşırı taraftarı olan ve onun ölümünden (129/746-47) sonra kendilerine değişik liderler seçen Harîsiyye fırkası da Hürremdîniyye adıyla anılmıştır (*Kitâbü'z-Zîne*, s. 298). Bundan, Harîsiyye ve Hıdâşîyye'nin Horasan ve Batı İran'da kısmen çevredeki eski Mezdekiler'den teşekkül etmiş ve Abdullah b. Muâviye tarafından bir müddet kontrol altında bulundurulmuş olması sonucu çıkarılabilir. Genel olarak İslâm müelliflerine göre Hürremiyye fırkasının kuruluş amacı hâkimiyetin Araplar'dan Acemler'e geçmesini sağlamaya dayanmaktadır (meselâ bk. Makdisî, V, 134). Bundan dolayı Emevîler'i ortadan kaldıran ihtilâlin lideri, Arap hâkimiyetine karşı İranlılar'ın kendilerini ispat etmesinin sembolü kabul edilen ve sonunda Abbâsî zulmüne uğrayan Horasanlı Ebû Müslim Mezdekî Hürremiler'i en çok etkileyen kişi olmuş, daha sonra da Hürremiyye ile Ebû Müslim taraftarlığı özdeşleşmiştir. Bu sebeple birçok müellif Hürremiyye'yi Ebû Müslim'i imam, peygamber ve hatta Allah'ın kendisine hulûl ettiği kimse olarak kabul eden Müslimiyye ile aynı fırka olarak kabul etmiştir. Bazı kaynaklar Hürremiyye'yi, Ebû Müslim'in öldürülmesinden sonra onun radikal Abbâsî aleyhtarı olan taraftarları şeklinde açıklamaktadır. Mes'ûdî'ye göre Horasan Hürremiyyesi Ebû Müslim'in 137 (755) yılında Halife Mansûr tarafından idam edilmesinden sonra belirgin bir şekilde ortaya çıkmış, bunların Müslimiyye diye anılan bölümü Ebû Müslim'in ölmediğini, asla ölmeyeceğini ve dünyada adaleti hâkim kılacağını iddia ederken diğerleri onun ölümünü kabul ederek yerine kızı Fâtıma'nın imam olduğu düşüncesini benimsemişlerdir. Fâtımiyye ismini alan bu fırkanın mensupları, Fâtıma'nın neslinden gelecek bir kişinin yeryüzüne hâkim olacağına ve Abbâsî idaresini yıkıp kendi saltanatını kuracağına inanıyorlardı (*Mürûcü'z-zehab*, III, 305).

Ebû Müslim'in idam haberinin yayılması üzerine onun eski dostlarından olan